

DOMINIK PUCHAŁA*, MICHAŁ BILEWICZ**

Skąd bierze się niechęć do obcych? O grupowych identyfikacjach Polaków¹

15 października 2023 roku – w ramach pierwszego od wielu lat referendum w Polsce – partia rządząca postanowiła zwrócić się do Polek i Polaków z pytaniami dotyczącymi rzekomo najważniejszych kwestii dla państwa. Jest znamienne, że aż trzy na cztery pytania zakładały negatywny obraz obcych: pierwsze z nich zawierało presupozycję, że zagraniczne podmioty działają na szkodę Polski; trzecie sugerowało, że na granicy Polski musi istnieć nieprzepuszczalna bariera; czwarte natomiast, że imigranci stanowią zagrożenie dla Polski, a państwa Europy narzucają Polsce niekorzystne rozwiązania. Jak to możliwe, że większość z tych pytań – o rzekomo kluczowe dla Polaków sprawy – zakłada negatywną percepcję obcych? Czy polska tożsamość jest faktycznie nieuchronnie związana z uprzedzeniami?

Tożsamość grupowa – narodowa, etniczna czy lokalna – od wielu dekad stanowi ważne zagadnienie dla psychologii społecznej. Teorie tożsamości społecznej i autokategoryzacji wiązały silną tożsamość grupową z brakiem akceptacji wobec grup obcych oraz zwiększoną gotowością do faworyzowania grupy własnej kosztem obcych (Tajfel i Turner, 1986; Turner i in., 1987). Osoby o silnej identyfikacji miały reagować obronnie na wszelkie zagrożenia dla swojej tożsamości, a obcy stanowili dla nich potencjalne źródło zagrożeń. Większość odkryć psychologicznych w obrębie teorii tożsamości społecznej koncentruje się na badaniu jednej tożsamości, traktując ją jako zjawisko jednolite. Już jednak sama definicja identyfikacji grupowej, obejmująca ważność danej tożsamości grupowej wraz z jej pozytywnym emocjonalnym znaczeniem (Tajfel i Turner, 1986), sugeruje, że mamy tu do czynienia z różnorodnym zjawiskiem. Ludzie identyfikują się bowiem z wieloma grupami jednocześnie, a identyfikacja ta może mieć różne oblicza. Fakt jednoczesnej identyfikacji z wieloma grupami był przedmiotem badań dotyczących na przykład złożoności tożsamości społecznej (Roccas i Brewer, 2002) czy nadrzędnych

* Dominik Puchała (dominik.puchala@psych.uw.edu.pl), Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

** Prof. dr hab. Michał Bilewicz (bilewicz@psych.uw.edu.pl), Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

¹ Prezentowany tekst stanowi zmienioną i rozszerzoną wersję rozdziału, który ukaże się w książce *Uprzedzenia w Polsce* pod redakcją Dominiki Bulskiej, Mikołaja Winiewskiego i Michała Bilewicza.

tożsamości społecznych (Dovidio i in., 2009; Wenzel i in., 2008). Różne oblicza identyfikacji stały się zaś podstawą modeli wskazujących na wieloskładnikowość identyfikacji z daną grupą społeczną (Cameron, 2004; Leach i in., 2008) bądź na różne formy identyfikowania się z określoną grupą społeczną (Cichocka, 2016; Golec de Zawała i Lantos, 2020; Roccas i in., 2006).

Spośród różnych tożsamości społecznych identyfikacja narodowa jak dotąd doczekała się chyba największej liczby badań psychologicznych. W wypadku tożsamości narodowej zwykle wskazuje się na formy związane z uogólnionym poczuciem otwartości i chęci przynależności oraz takie, które wiążą się z poczuciem wyższości grupy własnej i odróżniania się od innych – czyli na formy defensywne i autentyczne oraz na ślepe i konstruktywne sposoby utożsamiania się z narodem (Cichocka i Cislak, 2020; Schatz i in., 1999). Wskazuje się też na te elementy, które są współzależne z uniwersalnymi tożsamościami – jak tożsamość europejska czy ogólnoludzka (Hamer i Penczek, 2016; Hamer i in., 2017; McFarland i in., 2019).

Głównym celem niniejszego artykułu jest zastanowienie się, jak wygląda dziś identyfikacja narodowa Polaków na tle innych tożsamości i w jakim stopniu identyfikacje te związane są ze stosunkiem do obcych. Zamierzamy odpowiedzieć na następujące pytania: Czy współcześni Polacy silniej identyfikują się z narodem niż – przykładowo – z miejscem zamieszkania czy grupą zawodową? Czy historia konkretnych regionów odbija się w dzisiejszych identyfikacjach? I, wreszcie, jak identyfikacje Polaków z różnymi grupami wiążą się z akceptacją mniejszości oraz grup obcych? Tożsamość narodowa stanowi jednak zjawisko dość złożone. Dlatego drugim celem tego tekstu jest skupienie się na trzech podstawowych komponentach tożsamości narodowej: sile więzi z innymi Polakami, emocjach związanych z polskością i wadze, jaką Polacy przywiązują do swojej tożsamości narodowej. Postaramy się sprawdzić, w jaki sposób poszczególne komponenty identyfikacji przekładają się na stosunek do obcych.

Metoda

Dane wykorzystane w naszych analizach stanowią część Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2021 (PPS 2021) i zostały zebrane między 17 listopada 2021 roku a 11 stycznia 2022 roku przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) na zlecenie zespołu Centrum Badań nad Uprzedzeniami na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zastosowana została procedura *mixed-mode* (metoda CAPI – *computer-assisted personal interview* oraz metoda CATI – *computer-assisted telephone interview*). Respondentki oraz respondenci zostali wylosowani na podstawie numerów PESEL z populacji dorosłych Polek i Polaków.

W sumie w badaniu udział wzięło 1016 osób, w tym 56,5% kobiet oraz 43,5% mężczyzn, których wiek wyniósł średnio 51 lat ($SD = 17,24$). Najwięcej z nich, czyli 34% osób

badanych, mieszkało na wsi, 10% w miastach do 19 999 mieszkańców, 12% w miastach od 20 000 do 49 999 mieszkańców, 10% w miastach od 50 000 do 99 999 mieszkańców, 22% w miastach od 100 000 do 499 999 mieszkańców, a 12% w miastach od 500 000 mieszkańców i większych. Wśród respondentek i respondentów 9% posiadało wykształcenie podstawowe, w tym niepełne podstawowe oraz gimnazjalne, 20% wykształcenie zasadnicze zawodowe, 43% wykształcenie średnie, w tym niepełne średnie, średnie ogólnokształcące, średnie zawodowe i pomaturalne, a 28% wykształcenie wyższe, w tym wyższe niepełne, wyższe licencjackie lub zawodowe, wyższe magisterskie i wyższy stopień naukowy.

Z jakimi grupami utożsamiają się Polacy? Treści tożsamości

Polska jest państwem homogenicznym pod względem narodowościowym. W 2011 roku w ramach spisu powszechnego narodowość polską zadeklarowało aż 97,90% osób badanych. Nieco ponad 2% ankietowanych zadeklarowało z kolei dwie narodowości – polską i niepolską, a tylko 1,55% jedynie niepolską (Gudaszewski, 2015). Choć w obliczu agresji Rosji na Ukrainę oraz przybycia uchodźców struktura ludności pod względem narodowościowym z pewnością zmieniła się², to na tle Unii Europejskiej Polska wciąż pozostaje prawdopodobnie jednym z najbardziej jednolitych narodowościowo państw (The World Factbook, b.d.). Nie oznacza to jednak, że tożsamości osób mieszkających w Polsce nie są zróżnicowane.

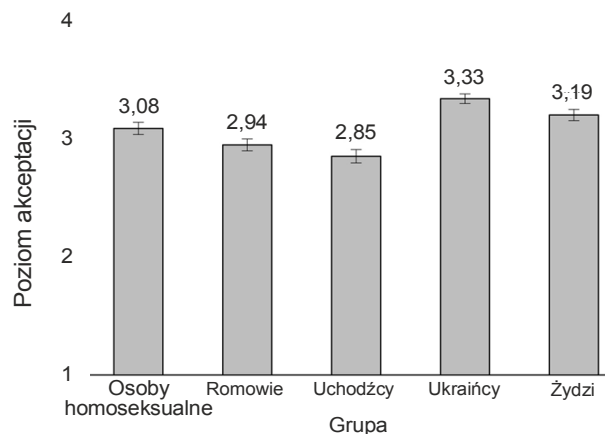
Z badań Marii Lewickiej (2006) wynika, że wśród Polaków występują znaczne różnice regionalne w zakresie siły identyfikacji z okolicą, własną miejscowością, a także krajem. Przykładowo osoby z ziem zachodnich oraz północnych w mniejszym stopniu niż osoby ze ściany wschodniej czy Galicji identyfikują się z własną miejscowością. Różnicę tę badaczka wyjaśnia poziomem urbanizacji w tych trzech regionach (mieszkańcy wsi, którzy liczniejsi są w Polsce wschodniej, wykazują silniejszą tożsamość lokalną), a także historyczną częstością migracji ludności na danym obszarze, szczególnie w najbardziej niespokojnych dekadach pierwszej połowy XX wieku. Między 2021 a 2022 rokiem, kiedy to przeprowadzone zostało nasze badanie, otwarte pozostaje pytanie nie tylko o aktualność wniosków Lewickiej, ale również konsekwencje rozmaitych tożsamości.

W analizach sprawdziliśmy zatem zarówno to, z czym obecnie identyfikują się Polacy, jak i to, jakie aspekty tej identyfikacji związane są z akceptacją grup mniejszościowych. W Polskim Sondażu Uprzedzeń 2021 pięć pytań dotyczyło identyfikacji z różnymi

² Dokładna liczba uchodźców z Ukrainy, którzy zdecydowali się pozostać w Polsce, nie jest możliwa do precyzyjnego ustalenia w momencie pisania tego artykułu ze względu na politykę uchodźczą Polski, Unii Europejskiej i jej innych państw członkowskich.

grupami. Zapytaliśmy respondentki i respondentów, w jakim stopniu identyfikują się z: 1) Polakami, 2) mieszkańcami własnej miejscowości, 3) ze swoją grupą zawodową, 4) ze swoją płcią, czyli kobietami/mężczyznami, 5) ze wszystkimi ludźmi. Na każde z pytań należało udzielić odpowiedzi na skali od 1 – *w ogóle się nie identyfikuję* do 7 – *w pełni się identyfikuję*. Możliwe było także wybranie dwóch opcji poza skalą: *trudno powiedzieć* oraz odmowy odpowiedzi.

Jednocześnie badanych poprosiliśmy o określenie swoich postaw w stosunku do pięciu grup obcych: Żydów, uchodźców, Romów, Ukraińców, a także osób homoseksualnych. Do tego celu wykorzystaliśmy skróconą wersję *Skali dystansu społecznego* (Bogardus, 1925; Stefaniak i in., 2018). Osoby badane były proszone o określenie, w jakim stopniu zaakceptowałyby przedstawiciela każdej z wymienionych wcześniej grup jako: współpracownika, sąsiada oraz członka rodziny³. Odpowiedzi udzielano na skali od 1 – *zdecydowanie był(a)bym przeciwny/a* do 4 – *zdecydowanie bym zaakceptował/a*. Respondentki i respondenci w najmniejszym stopniu byli gotowi zaakceptować przedstawicieli grup obcych jako członków rodziny, a w największym jako współpracowników. Poziom akceptacji w stosunku do wymienionych grup był zróżnicowany. Uśredniając trzy „stopnie” akceptacji, Polki i Polacy w najmniejszym stopniu byli gotowi zaakceptować uchodźcę ($M = 2,85$; $SD = 0,91$), a w największym Ukraińca ($M = 3,33$; $SD = 0,65$).

Ryc. 1. Poziomy akceptacji dla poszczególnych grup
Adnotacja. Słupki błędów oznaczają 95-procentowy przedział ufności

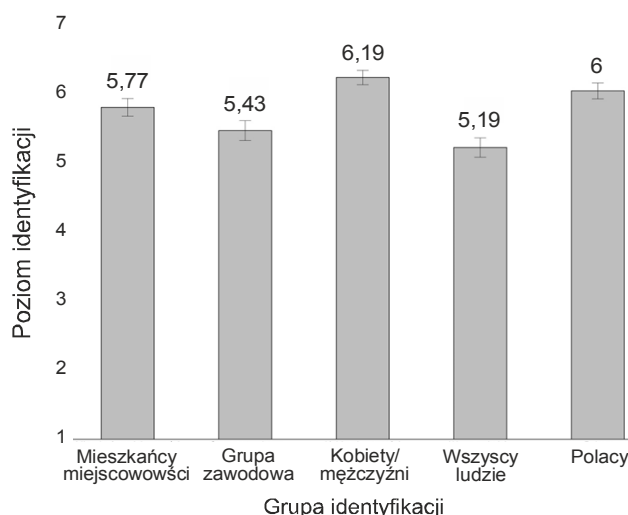
Rycina 1 przedstawia poziomy akceptacji dla każdej z wymienionych grup. W dalszej części artykułu używać będziemy albo właśnie poziomu akceptacji dla określonej grupy,

³ Choć czasami w przypadku osób homoseksualnych nie analizuje się dystansu w odniesieniu do „stopnia” członka rodziny (patrz Stefaniak i in., 2018), to na potrzeby niniejszego artykułu zdecydowaliśmy się to zrobić, tak jak w przypadku innych grup.

albo ogólnego poziomu akceptacji, tj. uśrednionej wartości obejmującej wszystkie grupy mniejszościowe jednocześnie.

Treść tożsamości Polek i Polaków

Na początku przedstawione zostaną poziomy identyfikacji wśród osób badanych ($n = 508$)⁴. Rycina 2 przedstawia średnie wartości dla każdej z pięciu grup identyfikacji. Osoby mieszkające w Polsce istotnie różnią się stopniem identyfikacji z wymienionymi grupami⁵. Przedstawione wyniki wskazują, że badani przez nas Polacy i Polki najsilniej identyfikują się ze swoją płcią ($M = 6,19$; $SD = 1,17$), a później – kolejno – z Polakami ($M = 6$; $SD = 1,30$), mieszkańcami własnej miejscowości ($M = 5,77$; $SD = 1,45$) oraz grupą zawodową ($M = 5,43$; $SD = 1,59$) i wszystkimi ludźmi ($M = 5,19$; $SD = 1,55$)⁶.

Ryc. 2. Poziomy identyfikacji z różnymi grupami wśród osób mieszkających w Polsce.
Adnotacja. Słupki błędów oznaczają 95-procentowy przedział ufności

Tę ostatnią tożsamość określić można mianem tożsamości uniwersalnej, która ma zwykle pozytywny wpływ na przykład na proces wybaczenia krzywd wyrządzonych przez grupę obcą (Hamer i Penczek, 2016). Pokazuje to, że tożsamość – choćby w zakresie treści – ma wiele aspektów, a ludzie w różny sposób identyfikują się ze swoimi grupami. Ma to swoje konsekwencje związane m.in. z akceptacją grup obcych, co omówione zostało w dalszej części artykułu.

⁴ Pytania o identyfikację zadane zostały połowie wszystkich osób badanych ($N = 1016$).

⁵ $F(1531,55; 3,36) = 59,34$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,06$.

⁶ Brak istotnej różnicy statystycznej wystąpił tylko pomiędzy identyfikacją ze wszystkimi ludźmi i identyfikacją ze swoją grupą zawodową (test kontrastu z poprawką Bonferroniego).

Różnice regionalne w zakresie treści tożsamości Polek i Polaków

Zgodnie z wynikami badań Lewickiej (2006) Polki i Polacy zamieszkujący odmienne regiony kraju różnią się od siebie w zakresie poczucia tożsamości. Autorka wspomnianych badań wyodrębniła trzy obszary, między którymi zaobserwowała różnice: ziemie zachodnie i północne (w tym województwa: dolnośląskie, lubuskie, zachodniopomorskie i warmińsko-mazurskie), Galicję (w tym województwa: podkarpackie i małopolskie) oraz ścianę wschodnią (w tym województwa: podlaskie i lubelskie). Choć naszym celem było porównanie rezultatów uzyskanych przez Lewicką z wynikami Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2021, to odtworzenie dokładnie takiego samego podziału w obecnej analizie wiązałoby się pominięciem danych zebranych od badanych z aż połowy województw. Z uwagi na to postanowiliśmy skorzystać z szeroko opisywanego podziału historycznego związanego z tym, do jakiego zaboru przez większość XIX i początek XX wieku należały dane ziemie. Pomimo upływu wielu dekad i nadejścia kolejnych pokoleń czas zaborów w zaskakująco silnym stopniu determinuje współczesne zachowania społeczne i przekonania polityczne w Polsce (Bartkowski, 2004). Wiąże się to z m.in. różnym stopniem ówczesnego rozwoju gospodarczego w trzech zaborach. Był on konsekwencją na przykład zróżnicowania w zakresie poziomu rozbudowy transportu kolejowego, który w XIX wieku stanowił kluczowe narzędzie szybkiej industrializacji, a zatem i szybszego bogacenia się niektórych ziem. Miało to miejsce w zaborze niemieckim, gdzie sektor przemysłu zwiększył swoje znaczenie względem rolnictwa (Talarowski, 2021).

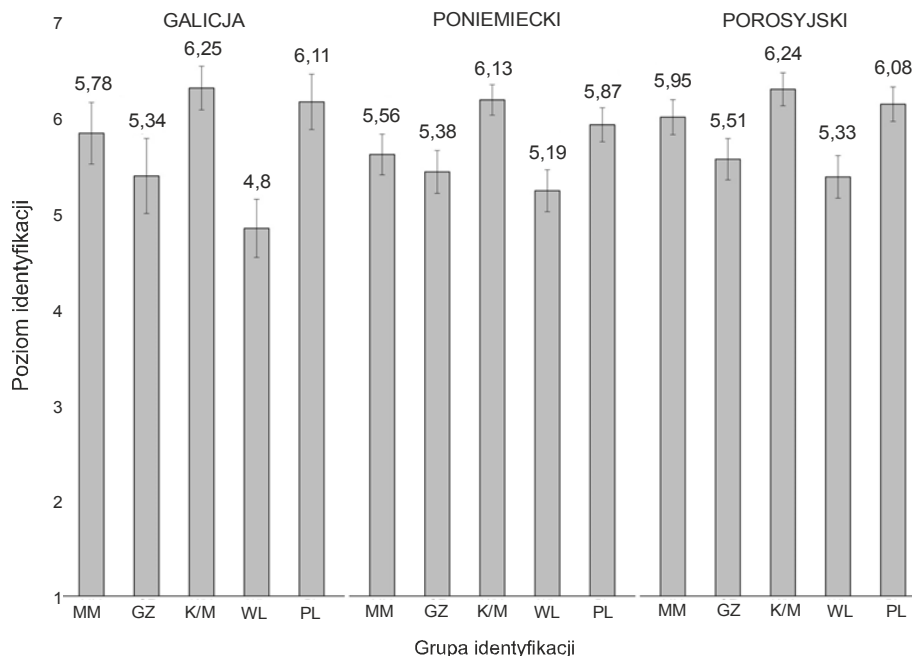
Tym samym wyodrębniliśmy trzy regiony: Galicję (składającą się w znakomitej części⁷ z województw: podkarpackiego i małopolskiego), region poniemiecki (złożony głównie z województw: warmińsko-mazurskiego, pomorskiego, lubuskiego, śląskiego, dolnośląskiego, opolskiego, wielkopolskiego, kujawsko-pomorskiego i zachodniopomorskiego) oraz region porosyjski (składający się przede wszystkim z województw: lubelskiego, podlaskiego, mazowieckiego, łódzkiego oraz świętokrzyskiego). Rycina 3 przedstawia średnie dla każdej z pięciu grup identyfikacji w podziale na te trzy regiony.

Przeprowadzone zostały porównania regionalne dla każdej z pięciu grup identyfikacji. Istotnie statystycznie różnice pomiędzy regionami zaobserwowano jedynie w przypadku identyfikacji z mieszkańcami własnej miejscowości oraz identyfikacji ze wszystkimi ludźmi⁸. Wszystkie efekty były jednak relatywnie słabe. Stopnie identyfikacji z pozostałymi grupami nie różniły się w zależności od regionu⁹.

⁷ Wyodrębnione regiony nie obejmują w całości wskazanych województw w ich obecnym kształcie. Podczas analizy opieraliśmy się na danych o powiatach, których tereny należały kiedyś do określonych zaborów.

⁸ $F(2, 500) = 3,76; p = 0,02; \eta^2 = 0,01; F(2, 478) = 3,27; p = 0,04; \eta^2 = 0,01.$

⁹ $p = 0,61; p = 0,57; p = 0,18.$

Ryc. 3. Poziomy identyfikacji wśród osób mieszkających w Polsce z różnymi grupami w podziale na regiony. *Adnotacja.* MM – mieszkańcy miejscowości; GZ – grupa zawodowa; K/M – kobiety/mężczyźni; WL – wszyscy ludzie; PL – Polacy. Słupki błędów oznaczają 95-procentowy przedział ufności

Poziomy identyfikacji z mieszkańcami własnej miejscowości był najwyższy w regionie porosyjskim ($M = 5,95$; $SD = 1,35$) i istotnie różnił się od tego w regionie poniemieckim ($M = 5,56$; $SD = 1,53$). Wskazaną różnicę można interpretować co najmniej w dwojaki sposób. Lewicka (2006) wskazuje, że to ludność wiejska jest bardziej związana z miejscem zamieszkania, natomiast procent ludzi mieszkających na wsi jest wyższy we wschodnich województwach niż w tych znajdujących się na północy czy zachodzie Polski. Dane z Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2021 nie wydają się jednak wspierać tej hipotezy. Nie zaobserwowaliśmy bowiem istotnych statystycznie różnic w zakresie stopnia identyfikacji z własną miejscowością pomiędzy mieszkańcami wsi a mieszkańcami większych ośrodków¹⁰. Inne wyjaśnienie związane jest z historią regionów w XX wieku. Po II wojnie światowej na mocy ustaleń konferencji w Poczdamie na „Ziemiach Odzyskanych” przeprowadzono akcję wysiedleńczą wymierzoną w 3,5 mln Niemców zamieszkujących nowo przyznane Polsce tereny (Nitschke, 1999). Władzom PRL zależało bowiem na jak najszybszym spolonizowaniu tej części kraju. Jednocześnie w latach 1947–1950 przeprowadzono akcję „Wisła” polegającą na masowej deportacji Ukraińców,

¹⁰ $F(5, 497) = 1,32$; $p = 0,26$.

Łemków czy Bojków na ziemię zachodnią i północną (Buczyło, 2006). Oba wydarzenia mogą wyjaśnić mniejszą psychologiczną identyfikację z miejscem zamieszkania w tym regionie niż na terenach wschodnich. Mniej kolejnych pokoleń wywodzących się z tych samych rodzin żyło na tej ziemi. Tym samym mniej było na przykład historii rodzinnych o danych terenach, co mogło potencjalnie osłabić ich znaczenie symboliczne.

Stopień identyfikacji ze wszystkimi ludźmi również najwyższy był wśród mieszkańców regionu porosyjskiego ($M = 5,33$; $SD = 1,35$). W tym przypadku istotnie różnił się on od poziomu identyfikacji w Galicji, gdzie średnia była najniższa ze wszystkich trzech regionów ($M = 4,80$; $SD = 1,46$). Jak pokazały badania Lewickiej (2006), mieszkańcy Galicji dysponują większą – w stosunku do osób z ziem północnych i zachodnich oraz ziem wschodnich – wiedzą na temat własnych korzeni (znajomością imion przodków oraz ich miejsc urodzenia). Wiązać może się to właśnie z większym poczuciem odrębności od „wszystkich ludzi”. Inaczej jest w przypadku mieszkańców regionu porosyjskiego, do którego zaliczają się m.in. ludzie z wielokulturowego i wielojęzycznego pogranicza wschodniej Polski (Wysoczański, 2006). Różnorodność językowo-etniczna sprzyjać może z jednej strony rozwijaniu tożsamości szerokich, takich jak identyfikacja ze wszystkimi ludźmi, a z drugiej strony – jak zaznaczyliśmy podczas opisywania identyfikacji z mieszkańcami własnej miejscowości – tożsamości lokalnych, które do pewnego stopnia również są ponadnarodowe.

Związki treści identyfikacji z akceptacją grup obcych

Z uwagi na to, że różne identyfikacje mogą wiązać się z określonymi postawami międzygrupowymi, zbadano korelacje pomiędzy poziomem każdej z uwzględnionych w badaniu identyfikacji ze stopniem akceptacji wobec Żydów, uchodźców, Romów, Ukraińców, a także osób homoseksualnych. Wyniki widoczne są w tabeli 1.

Tylko w wypadku identyfikacji ze wszystkimi ludźmi mówić można o pozytywnym związku z akceptacją grup obcych¹¹. Oznacza to, że osoby w większym stopniu identyfikujące się z tą szeroką grupą deklarowały większą otwartość na przedstawicieli mniejszości.

Identyfikacje z Polakami, mieszkańcami własnej miejscowości oraz grupą zawodową wiązały się z kolei negatywnie z akceptacją. Respondenci i respondentki o wyższym poziomie identyfikacji z tymi grupami byli mniej akceptujący wobec mniejszości. W przypadku identyfikacji z kobietami/mężczyznami nie stwierdzono istotnego statystycznie związku.

Wyniki Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2021 pokazują zatem, że związki stopnia identyfikacji z grupą z akceptacją obcych nie są jednoznaczne. Istotną rolę odgrywa tutaj

¹¹ Współczynnik r -Pearsona waha się od 0,15 do 0,21.

grupa, z którą się identyfikujemy. Jeżeli są to wszyscy ludzie, a więc grupa, w którą wpisać można także Żyda, uchodźcę, Roma, Ukraińca czy osobę homoseksualną, zaobserwować możemy większą otwartość. Jak wskazują Hamer i Penczek (2016), pojawienie się uniwersalnej identyfikacji sprzyja łagodzeniu konfliktów na tle narodowościowym czy religijnym zarówno wtedy, gdy ta identyfikacja zostanie wywołana w ramach procedury eksperymentalnej, jak i wówczas, gdy jej stały poziom jest wysoki. Związek z poziomem akceptacji jest odwrotny w przypadku identyfikacji z grupami węższymi.

Tabela 1. Związki różnych typów identyfikacji z akceptacją pięciu grup obcych

	Akceptacja Żydów	Akceptacja uchodźców	Akceptacja Romów	Akceptacja Ukraińców	Akceptacja osób homoseksualnych	Akceptacja grup mniejszościowych
Identyfikacja z mieszkańcami własnej miejscowości	-0,14**	-0,17**	-0,12**	-0,11*	-0,21**	-0,18**
Identyfikacja z własną grupą zawodową	-0,17**	-0,19**	-0,12*	-0,09	-0,21**	-0,18**
Identyfikacja z własną płcią	-0,02	-0,04	-0,03	-0,01	-0,00	-0,03
Identyfikacja ze wszystkimi ludźmi	0,17**	0,18**	0,21**	0,17**	0,15**	0,20**
Identyfikacja z Polakami	-0,15**	-0,19**	-0,12**	-0,09	-0,18**	-0,17**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Struktura treści identyfikacji Polaków. Analiza czynnikowa

Postanowiliśmy zweryfikować również, czy analizowane treści identyfikacji coś łączy, a jeśli tak, to czy mówić można o kategoriach tożsamości. Do tego celu wykorzystaliśmy eksploracyjną analizę czynnikową, która przeprowadzona została metodą osi głównych z rotacją Oblimin. Decyzję o liczbie czynników podjęto przy pomocy wykresu osypiska. Analiza wykazała istnienie dwóch skorelowanych ze sobą czynników¹².

¹² Czynniki skorelowane są na poziomie 0,53. Razem wyjaśniają 49% wariacji (proporcja 0,67:0,33).

Pierwszy z nich obejmuje identyfikację z mieszkańcami własnej miejscowości, narodem i grupą zawodową. Drugi natomiast silniej związany jest z identyfikacją ze wszystkimi ludźmi oraz własną płcią. Wydaje się, że do czynienia mamy z dwoma aspektami identyfikacji – jednym, związanym z potrzebą odróżnienia od innych (poprzez zaznaczenie swojej specyfiki opartej na pochodzeniu lub stylu życia), oraz drugim, dotyczącym potrzeby włączania w kategorie szersze. Tabela 2 przedstawia ten dwuczynnikowy model identyfikacji wyłaniający się z danych zebranych w ramach Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2021. Obliczono współczynniki korelacji obu czynników z ogólną akceptacją grup obcych oraz pravicowym autorytaryzmem (*right-wing authoritarianism*, RWA; Altemeyer, 1988, 1998)¹³. Okazało się, że im większa wartość pierwszego czynnika, tym mniejsza akceptacja, a także większe RWA¹⁴. W przypadku drugiego czynnika związki z akceptacją oraz autorytaryzmem okazały się nieistotne¹⁵.

Tabela 2. Związki czynnika I oraz II z grupami identyfikacji (ładunki)

	Czynnik 1	Czynnik 2
Identyfikacja z mieszkańcami własnej miejscowości	0,872	
Identyfikacja z Polakami	0,724	
Identyfikacja z własną grupą zawodową	0,472	
Identyfikacja ze wszystkimi ludźmi		0,667
Identyfikacja z kobietami/mężczyznami		511

Różnice między czynnikami w zakresie związków z akceptacją i RWA zobrazować można poprzez odwołanie do poziomu inkluzywności grup, z którymi się identyfikujemy. W przypadku pierwszego czynnika grupy te charakteryzują się specyficznymi kryteriami wejściowymi – istotne jest to, aby wykonywać dany zawód, urodzić się jako Polak lub mieszkać na ściśle określonym obszarze. Silna identyfikacja w takim zakresie jest zatem identyfikacją wykluczającą. Inaczej jest w wypadku czynnika drugiego. Na niego bowiem składają się grupy, które nie zawierają aż tak ograniczających kryteriów wejściowych – „wystarczy” przynależć do grupy kobiet lub mężczyzn czy wszystkich ludzi. Łączy się z tym fakt, że w tym przypadku nie ma istotnego związku z autorytaryzmem, co zaznaczone zostało wcześniej.

¹³ Współczynnik pravicowego autorytaryzmu został utworzony poprzez uśrednienie dziewięciu pozycji mierzonych na skali 1–5.

¹⁴ $r = -0,18$; $p < 0,001$; $r = 0,37$; $p < 0,001$.

¹⁵ $r = 0,09$; $p = 0,07$; $r = 0,08$; $p = 0,08$; $r = 0,05$, $p = 0,30$.

Komponenty tożsamości narodowej Polaków

Współczesna psychologia społeczna koncentruje się nie tylko na treściach tożsamości społecznej jako na determinantach zachowań międzygrupowych, lecz również na formach tożsamości. Okazuje się bowiem, że jednowymiarowe rozumienie tożsamości, które wynika z teorii tożsamości społecznej (Tajfel i Turner, 1986), nie do końca tłumaczy różnorodność zachowań człowieka w relacjach z obcymi. Zdecydowanie najważniejsza w tym kontekście jest silna tożsamość narodowa, która u niektórych prowadzi do większego otwarcia na obcych, a u innych do antagonizacji w relacjach międzygrupowych. Schatz i in. (1999) pisali o dwóch rodzajach patriotyzmu: ślepym i konstruktywnym, mającymi zupełnie odmienne konsekwencje dla relacji z innymi narodami. Izraelscy badacze zajmujący się winą zbiorową narodów podkreślali dwie formy tożsamości: przywiązanie do grupy oraz gloryfikację grupy własnej – tylko ta druga przekładała się na niezdolność odczuwania zbiorowych emocji moralnych, takich jak wstyd i wina (Roccas i in., 2006). Gloryfikacja własnego narodu oznaczała bowiem obsesję podtrzymania wyidealizowanego wizerunku, niezależnie od faktycznych cech narodu.

Inny dychotomiczny model tożsamości grupowej, który rozwijaliśmy w ostatnich latach w zespole Centrum Badań nad Uprzedzeniami we współpracy z badaczkami z innych uczelni (np. Cichocka, 2016; Cichocka i Cisłak, 2020; Golec de Zavala i in., 2013; Hamer i in., 2017), sugerował, że obywatele mogą identyfikować się ze swoim narodem w sposób narcystyczny (skoncentrowany na wyidealizowanym obrazie własnego narodu, a jednocześnie podatny na wszelkie próby podważenia tegoż obrazu) bądź bezpieczny (dążący do tego, by naród faktycznie funkcjonował jak najlepiej zarówno wewnątrz, jak i zewnątrz).

W dotychczasowych badaniach jako narzędzie do pomiaru kolektywnego narcyzmu wykorzystuje się przekształconą nieznacznie skalę stosowaną powszechnie do pomiaru narcyzmu indywidualnego, uznając, że zamiana „ja” na „mój naród” w poszczególnych pozycjach skali wystarcza do uchwycenia tej niestabilnej formy tożsamości narodowej. Pomiar bezpiecznej (zdrowej, nienarcystycznej) formy identyfikacji nie jest jednak oczywisty. W celu jej pomiaru wykorzystywano zwykle trójczynnиковą skalę identyfikacji Camerona, traktując identyfikację jako zjawisko jednorodne, a wpływ tej zmiennej, badając przy kontroli kolektywnego narcyzmu, jako niejako równoległej formy identyfikacji. Badania prowadzone w tym modelu wykazywały zwykle, że w przeciwieństwie do identyfikacji narcystycznej identyfikacja „bezpieczna” miała pozytywny bądź neutralny wpływ na relacje międzygrupowe (Golec de Zavala i in., 2013; Marchlewska i in., 2020), stosunek do grupy własnej (Biddlestone i in., 2022; Cichocka i in., 2021), zachowania prozdrowotne (Cisłak, Marchlewska i in. 2021), ochronę środowiska naturalnego (Cisłak, Cichocka i in., 2021), wiarę w teorie spiskowe (Cichocka i in., 2016) czy populizm (Marchlewska i in., 2018).

Czy jednak rzeczywiście klasyczna tożsamość narodowa, mierzona trójczynnikową skalą identyfikacji grupowej (Cameron, 2004), mierzy bezpieczną formę przywiązania, która wiąże się z konstruktywnymi zachowaniami w relacjach międzygrupowych i ogólnie lepszym funkcjonowaniem? W pytaniu tym kryje się pewien zasadniczy paradoks teorii tożsamości społecznej. Jej klasyczne sformułowanie wskazuje na dwa główne elementy identyfikacji: ważność danej kategorii społecznej dla Ja oraz pozytywny afekt wobec danej kategorii. Teoria tożsamości społecznej podkreśla, że ludzie silnie utożsamiający się ze swoim narodem będą reagować uprzedzeniami we wszystkich sytuacjach, w których wizerunek bądź interes grupy jest zagrożony (Ellemers i in., 2002). Wszelkie doświadczenia dyskryminacji z powodu przynależności grupowej będą się u nich odbijać na zdrowiu psychicznym, albowiem wszelkie zniewagi i dyskryminujące zdarzenia będą oni traktować jako skierowane wobec siebie (McCoy i Major, 2003). Jednocześnie w obrębie tożsamości społecznej od lat podkreśla się, że ma ona szereg pozytywnych konsekwencji międzygrupowych i wewnątrzgrupowych. Silna tożsamość narodowa może na przykład mobilizować do zaangażowania w ratowanie obcych (Reicher i in., 2006). Wiele badań wskazuje, że silna tożsamość społeczna może także łagodzić szkodliwe efekty dyskryminacji czy odrzucenia (Jetten i in., 2001; Schmitt i in., 2003). Podobnie wielokrotnie wskazywano na rozmaite pozytywne konsekwencje silnej identyfikacji dla jednostki: silna identyfikacja obniża stres związany z pracą zawodową (Haslam i in., 2005), obniża lęk międzygrupowy (Stevenson i in., 2020) czy poczucie zagrożenia związane z chorobami zakaźnymi (van Bavel i in., 2020).

Te niejednoznaczne konsekwencje rzekomo „bezpiecznej” tożsamości da się wytłumaczyć, jeśli zrozumiemy wielowymiarowy charakter ludzkiej identyfikacji grupowej, w tym narodowej. Leach, van Zomeren, Zebel i in. (2008) sugerowali, że ludzka tożsamość składa się z pięciu odrębnych wymiarów, takich jak: autostereotypizacja, poczucie jednorodności grupy własnej, solidarność wewnątrzgrupowa, satysfakcja z bycia członkiem grupy i centralność grupy dla ja. Pierwsze dwa wymiary nazwali oni autodefinicyjnymi, a kolejne – autoinwestycyjnymi, zauważając jednocześnie odmienne ich konsekwencje. Inny model wymiarów identyfikacji zaproponował James Cameron (2004), wyróżniając – za klasykami teorii tożsamości społecznej – trzy podstawowe wymiary tożsamości: siłę więzi z innymi członkami grupy (*ingroup ties*), pozytywność uczuć wobec członków grupy (*ingroup affect*) i centralność przynależności do grupy w strukturze tożsamości danego człowieka (*ingroup centrality*). Choć teoria tożsamości społecznej zdaje się sugerować, że są to trzy wymiary jednego zjawiska, którego konsekwencje dla relacji wewnątrzgrupowych i międzygrupowych są identyczne, to empiryczne badania z wykorzystaniem skali autorstwa Camerona (2004) zdają się przeczyć temu twierdzeniu.

Badania rdzennych mieszkańców Kanady (Bombay i in., 2010) wskazały, że podczas gdy pozytywność uczuć wobec grupy własnej stanowiła bufor chroniący przed dyskry-

minacją, tak wysokie poziomy centralności przynależności grupowej nasilały negatywne efekty dyskryminacji. Badania prowadzone w naszym zespole wskazywały, że o ile siła więzi z grupą własną zwiększała zaangażowanie w działania na rzecz grupy, o tyle centralność raczej obniżała aktywność w postaci działań grupowych (Bilewicz i Wójcik, 2010). Wysoka centralność danej tożsamości okazuje się negatywnie związana z poczuciem własnej skuteczności, natomiast silne więzi zwiększają poczucie skuteczności (Harris i in., 2011). Badania analizujące wpływ tożsamości na zdrowie psychiczne mniejszości wskazują, że wysoka centralność tożsamości etnicznej wśród grup mniejszościowych jest związana z depresją, lękiem i stresem akulturacyjnym, zaś siła więzi i afekt raczej chronią przed tymi konsekwencjami (Bilewicz i in., 2022; Bilewicz i in., 2021; Bombay i in., 2010).

Komponenty tożsamości w Polsce

Skoro konsekwencje różnych wymiarów ludzkiej identyfikacji grupowej są tak odmienne, to uzasadnionym wydaje się sprawdzenie, czy centralność, pozytywność uczuć i siła więzi z własnym narodem nie odgrywają również odmiennej roli w kształtowaniu stosunku do obcych. Centralność oznacza bowiem silną koncentrację na tożsamości narodowej, w pewnym sensie kosztem innych możliwych tożsamości (a zatem również tożsamości uniwersalnych). Afekt oznacza silny emocjonalny związek, który niekoniecznie musi mieć „bezpieczny” charakter. Jeśli któryś z wymiarów identyfikacji można uznać faktycznie za rodzaj bezpiecznej tożsamości, to zapewne deklarowaną siłę więzi z narodem.

W Polskim Sondażu Uprzedzeń 2021 wykorzystaliśmy skróconą skalę identyfikacji, stworzoną na podstawie trójwymiarowego inwentarza Camerona (2004) w polskiej adaptacji (Bilewicz i Wójcik, 2010).

Siłę więzi mierzyły następujące pozycje:

1. Mam wiele wspólnego z innymi Polakami.
2. Czuje silną więź z innymi Polakami.

Centralność tożsamości narodowej mierzyły pozycje:

1. Często myślę o tym, że jestem Polakiem.
2. Ogólnie bycie Polakiem to ważna część tego, kim jestem.

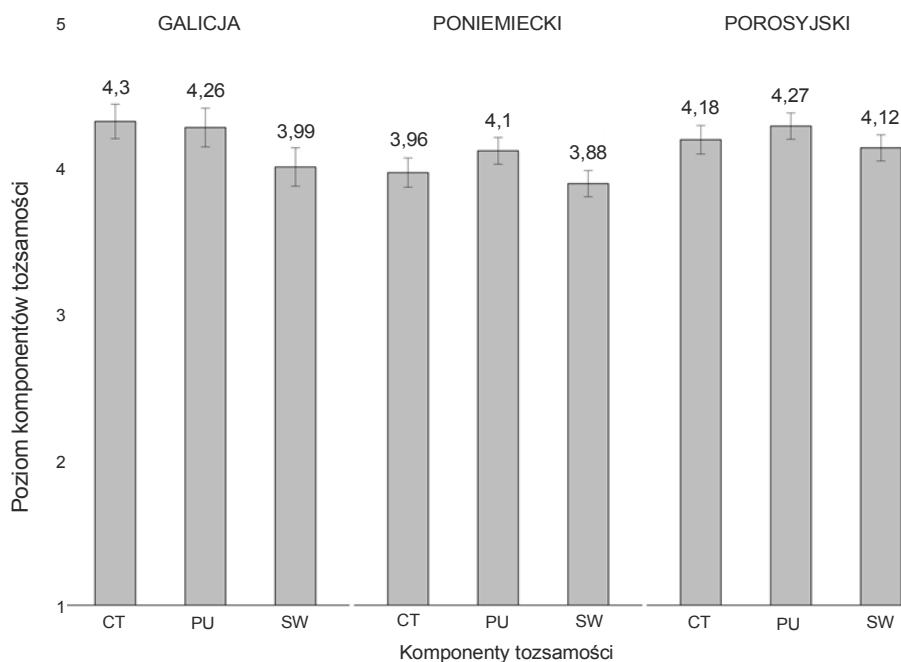
Pozytywność uczuć wobec własnego narodu mierzyły z kolei pozycje:

1. Ogólnie jestem zadowolony z bycia Polakiem.
2. Ogólnie czuję się dobrze, gdy myślę o sobie, jako o Polaku.

Różnice regionalne w zakresie komponentów tożsamości

Podobnie jak w przypadku analizy treści tożsamości, postanowiliśmy sprawdzić zróżnicowanie regionalne w zakresie wyróżnionych przez Camerona komponentów. Ponow-

nie wykorzystaliśmy podział Polski na trzy obszary: Galicję, region poniemiecki oraz region porosyjski. Rycina 4 przedstawia średnie dla każdego z trzech komponentów tożsamości w podziale na te trzy regiony.

Ryc. 4. Poziom komponentów tożsamości Camerona wśród osób mieszkających w Polsce w podziale na regiony. *Adnotacja.* CT – centralność tożsamości narodowej; PU – pozytywność uczuć wobec własnego narodu; SW – siła więzi. Słupki błędów oznaczają 95-procentowy przedział ufności

Dla każdego z trzech komponentów przeprowadziliśmy jednoczynnikową analizę wariancji (ANOVA). Istotne statystycznie różnice pomiędzy regionami zaobserwowano w przypadku każdego z wymiarów¹⁶.

Centralność tożsamości narodowej okazała się być najwyższa wśród mieszkańców Galicji ($M = 4,30$; $SD = 0,78$) i nieco niższa (nieistotnie) w regionie porosyjskim ($M = 4,18$; $SD = 1,01$). Oba obszary istotnie różniły się natomiast od regionu poniemieckiego, gdzie poziom centralności tożsamości narodowej wśród mieszkańców był najniższy ($M = 3,96$; $SD = 1,05$). Celem wyjaśnienia wskazanych różnic można odwołać się do przywoływanej wcześniej historii obszaru poniemieckiego, na którym za sprawą m.in. przesiedleń znalazły się grupy o innej niż polska narodowości. Wraz z wysokim poziomem urbanizacji tych terenów (skutkującym potencjalnie większym naciskiem na

¹⁶ CT: $F(2, 1010) = 9,44$; $p < 0,01$; $\eta^2 = 0,02$; PU: $F(2, 1010) = 3,90$; $p = 0,02$; $\eta^2 = 0,01$; SW: $F(2, 1008) = 7,43$; $p < 0,01$; $\eta^2 = 0,01$.

rozwój wielu tożsamości u jednostki, również uniwersalnych) mogło zmniejszyć to znaczenie tego komponentu.

Pozytywność uczuć wobec własnego narodu była z kolei najwyższa w regionie porosyjskim ($M = 4,27$; $SD = 0,94$), podobna w Galicji ($M = 4,26$; $SD = 0,87$), a najniższa – tak jak w przypadku centralności tożsamości narodowej – w regionie poniemieckim ($M = 4,10$; $SD = 0,96$). Stosunkowo większy poziom rozwoju gospodarczego (także historyczny) mógł spowodować większe możliwości mieszkańców regionu poniemieckiego w zakresie m.in. mobilności, co – w porównaniu z regionem porosyjskim – potencjalnie doprowadzić mogło do kontaktu z osobami z całego świata, a wraz z tym do osłabienia emocjonalnego przywiązania do własnego narodu.

Podobne rezultaty uzyskaliśmy podczas analizy siły więzi, która również okazała się być najwyższa w regionie porosyjskim ($M = 4,12$; $SD = 0,93$) i różniła się istotnie od tej w regionie poniemieckim ($M = 3,88$; $SD = 0,93$). Nie zaobserwowano różnic w zestawieniu z siłą więzi w Galicji ($M = 3,99$; $SD = 0,86$). Wyniki te odnieść można do analizy identyfikacji ze wszystkimi ludźmi, która – jak pokazaliśmy wcześniej – również była najsilniejsza wśród mieszkańców regionu porosyjskiego. Wydaje się bowiem, że ten komponent tożsamości w największym stopniu ułatwia rozwój silnych identyfikacji o charakterze uniwersalnym. W Polskim Sondażu Uprzedzeń 2021 zauważyliśmy pozytywną korelację pomiędzy siłą więzi a identyfikacją ze wszystkimi ludźmi¹⁷. Była ona silniejsza niż korelacja z pozostałymi komponentami¹⁸.

Komponenty tożsamości narodowej a relacje międzygrupowe

W celu sprawdzenia związków trzech wymiarów tożsamości narodowej ze stosunkami międzygrupowymi wykorzystaliśmy opisywany już wcześniej, najbardziej standardowy wskaźnik stosunku do obcych, jakim jest dystans społeczny. Analizy przeprowadzone na danych z ostatniej edycji Polskiego Sondażu Uprzedzeń wykazały, że poszczególne komponenty identyfikacji narodowej mają odmienny związek ze wskaźnikami dystansu społecznego.

Siła więzi okazała się być nieznacznie pozytywnie związana z akceptacją Romów i Ukraińców w najbliższym otoczeniu, a jednocześnie niezwiązana istotnie z akceptacją Żydów, uchodźców czy osób homoseksualnych. W wypadku żadnej z grup mniejszościowych nie stwierdziliśmy negatywnego związku siły więzi narodowych z gotowością do zaakceptowania obcych. Efekt pozytywności uczuć wobec własnego narodu oraz centralności tożsamości narodowej był jednoznacznie negatywny: w wypadku pozytywności uczuć stwierdziliśmy spójnie negatywny związek z gotowością badanych do

¹⁷ $r = 0,24$; $p < 0,01$.

¹⁸ $r = 0,12$; $p = 0,01$; $r = 0,07$; $p = 0,14$.

zaakceptowania Żydów, uchodźców, Romów, Ukraińców i osób homoseksualnych w najbliższym otoczeniu, zaś w wypadku centralności bycia Polakiem na akceptację uchodźców, Ukraińców i osób nieheteronormatywnych. Związek tej zmiennej z akceptacją Żydów i Romów był również negatywny, choć nie osiągnął poziomu konwencjonalnej istotności statystycznej.

Już te proste analizy sugerowały więc odmienną rolę rozmaitych komponentów tożsamości narodowej w kształtowaniu uczuć do obcych – silne więzi okazały się otwierać na obcość, zaś silnie pozytywne uczucia wobec własnego narodu oraz silna centralność tożsamości narodowej raczej skłaniały do dystansu wobec obcych. Związki komponentów tożsamości z akceptacją zestawione zostały w tabeli 3.

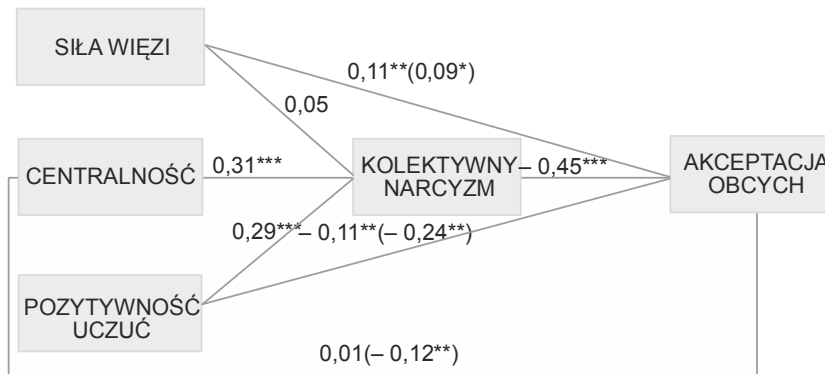
Tabela 3. Związki komponentów tożsamości z akceptacją pięciu grup obcych

	Akceptacja Żydów	Akceptacja uchodźców	Akceptacja Romów	Akceptacja Ukraińców	Akceptacja osób homoseksualnych	Akceptacja grup mniejszościowych
Siła więzi z Polakami	0,04	0,04	0,10*	0,12*	0	0,06
Pozytywność uczuć wobec Polaków	-0,24**	-0,24**	-0,17**	-0,16**	-0,21**	-0,24*
Centralność bycia Polakiem	-0,07	-0,09*	-0,09	-0,14*	-0,15**	-0,12*

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

W celu sprawdzenia roli kolektywnego narcyzmu w relacjach trzech komponentów identyfikacji z akceptacją obcych przeprowadziliśmy szereg jednoczesnych testów efektów pośrednich, w których sprawdzaliśmy wpływ różnych form identyfikacji na dystans jako zapośredniczony przez narcyzm kolektywny (ryc. 5). W badaniach nad kolektywnym narcyzmem często traktuje się siłę identyfikacji mierzoną skalą Camerona jako wskaźnik „bezpiecznej” identyfikacji o pozytywnym wpływie na stosunki międzygrupowe, co wykazuje się w supresyjnych analizach, wytrącając wspólną wariancję tych zmiennych (Golec de Zavala i in., 2013). Uwzględnienie złożonego charakteru identyfikacji rzuca nieco światła na wskazaną zależność. Kolektywny narcyzm jest związany pozytywnie z dwoma wymiarami identyfikacji – brak związku zaobserwowano tylko w przypadku siły więzi, przy której także efekt pośredni był nieistotny statystycznie, $IE = -0,02$; $Boot.SE = 0,01$; 95% CI $[-0,04; 0,01]$. W wypadku pozytywności uczuć wobec własnego narodu oraz centralności kategorii narodowej mamy do czynienia z klasycznymi mediacjami. W przypadku pozytywności uczuć mamy do czynienia z mediacją

częściową, $IE = -0,10$; $BootSE = 0,01$; 95% CI $[-0,12; -0,07]$, przy zachowaniu istotnego efektu bezpośredniego, natomiast w wypadku centralności mamy do czynienia z mediacją całkowitą, $IE = -0,10$; $BootSE = 0,01$; 95% CI $[-0,12; -0,07]$.

Ryc. 5. Związki między trzema komponentami tożsamości Camerona oraz kolektywnym narcyzmem i akceptacją obcych. *Adnotacja.* Na wykresie przedstawiono standardyzowane współczynniki regresji. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Przeprowadzona tu analiza sugeruje, że kolektywny narcyzm należałoby traktować raczej jako konsekwencję identyfikacji niż formę identyfikacji. Ma on bowiem w sobie zawarty komponent percepcji grupy obcej jako zagrażającej ocenie grupy własnej – zatem implikuje on silną negatywność międzygrupową (poszczególne pozycje skali kolektywnego narcyzmu sugerują brak wystarczającego docenienia ze strony grup obcych oraz podkreślają krytykę grupy własnej ze strony obcych). Tego typu percepcja obcych jako zagrożenia dla tożsamości narodowej jest – jak się okazuje – wynikiem silnej obsesji na punkcie własnego narodu, czyli wysokiej centralności identyfikacji narodowej oraz (w nieco mniejszym stopniu) zawyżonego afektu. Co ciekawe, centralność międzygrupowa i silnie pozytywny afekt nie są tym samym, a wiele badań wykazuje ich krzywo liniowy związek: naród jest najważniejszy dla ludzi mających wybitnie pozytywny i wybitnie negatywny stosunek do własnego narodu (Kachanoff i in., 2016). To może tłumaczyć, dlaczego narcyzm zawiera w sobie działania jednocześnie godzące w interes grup obcych i w interes grupy własnej – może za niego odpowiadać silna centralność własnej tożsamości osób o zarówno bardzo pozytywnym, jak i bardzo negatywnym stosunku do grupy własnej.

Postulujemy zatem, by w kolejnych badaniach traktować narcyzm raczej jako konsekwencję identyfikacji narodowej niż pewną formę takiej identyfikacji. Narcyzm dotyczy bowiem raczej tego, jak inni widzą naszą grupę i czy ją wystarczająco doceniają – a nie tego, jak widzimy samych siebie w relacji z grupą. To drugie jest jednak złożone i samo w sobie zawiera elementy konstruktywne i destruktywne. Silne więzi narodowe wydają

się mieć raczej pozytywny wpływ na relacje międzygrupowe, jednak zbyt pozytywne uczucia wobec własnego narodu oraz poczucie nadrzędności tożsamości narodowej nad innymi tożsamościami danego człowieka zwiększa ryzyko niechęci wobec obcych.

Podsumowanie

Omówione w niniejszym artykule wyniki Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2021 pokazują, że identyfikacja z określonymi grupami, jej siła, a także związki z postawami międzygrupowymi są dużo bardziej złożone, niż to opisuje większość literatury psychologicznej. Osoby o silnej identyfikacji niekoniecznie reagować będą wrogością wobec grup obcych. Ludzie identyfikują się bowiem z wieloma grupami i różnią się od siebie w zakresie tego, z czym się identyfikują i jak silna jest to identyfikacja. Przeprowadzone badania sondażowe wykazały istnienie tych różnic na poziomie regionalnym w Polsce. Część z nich wytłumaczyć można przy pomocy procesów historycznych.

Trudno przecenić możliwe implikacje tego zróżnicowania, ponieważ – jak wykazaliśmy – identyfikacje z analizowanymi grupami inaczej wiązały się z akceptacją obcych. Okazało się na przykład, że identyfikowanie się ze wszystkimi ludźmi ma pozytywny związek z otwartością wobec Żydów, uchodźców, Romów, Ukraińców, a także osób homoseksualnych. Tego rodzaju identyfikację określić można mianem uniwersalnej, a jej wysoki poziom wiąże się m.in. z większą zdolnością do przebaczenia międzygrupowego.

W artykule zajęliśmy się jednak nie tylko treściami tożsamości, ale również jej komponentami. Jak wykazaliśmy, trzy wymiary tożsamości Camerona w odmienny sposób wiążą się ze stosunkiem wobec grup obcych. Oznacza to, że nie należy traktować ich łącznie, jako elementów „bezpiecznej” identyfikacji, jak czyniono dotychczas. Jedynie w przypadku siły więzi z Polakami uzyskaliśmy pozytywny związek z akceptacją dwóch grup mniejszościowych – Romów oraz Ukraińców. Przypuszczać można, że zafiksowanie na jednej z tożsamości, tj. tej narodowej, utrudnia rozwinięcie identyfikacji uniwersalnych, które związane są z większą otwartością, a o takim zafiksowaniu mowa w wypadku dwóch elementów modelu Camerona.

Przedstawiliśmy tu też alternatywne podejście do kolektywnego narcyzmu, w którym zjawisko to traktujemy raczej jako konsekwencję silnej identyfikacji niż formę identyfikacji. Było to możliwe dzięki statystycznemu wyodrębnieniu trzech odrębnych komponentów identyfikacji. Analizy efektów pośrednich wykazały, że narcyzm jest zjawiskiem wyjaśniającym silniejsze uprzedzenia wobec mniejszości wśród osób o wysokiej centralności tożsamości narodowej: im ważniejsza jest dla nich polskość, tym bardziej są oni uprzedzeni do obcych. Obcy mogą bowiem być potencjalnym źródłem zagrożenia wizerunkowego, co stanowi zasadniczy element narcyzmu. Narcyzm w pewnym stopniu odpowiada też za fakt, że Polacy odczuwający silnie pozytywne uczucia wobec własnego narodu są bardziej uprzedzeni do obcych. Narcyzm jest jednak odrębny od siły więzi

z grupą własną. Zważywszy również na fakt, że siła więzi jest związana z gotowością do identyfikowania się z uniwersalnymi kategoriami społecznymi, można uznać ją za faktycznie „zdrowy” i „bezpieczny” rodzaj identyfikacji z grupą własną.

Choć przeprowadzone tutaj analizy odpowiadają na postawione we wstępie pytania, dostarczając tym samym nowego spojrzenia na identyfikację, nasze badania mają również swoje ograniczenia. Te ostatnie związane są przede wszystkim z tym, że uwzględnione przez nas w analizie komponenty tożsamości Camerona mierzone były tylko poprzez dwie pozycje w kwestionariuszu na każdą z trzech podskal. Sprawia to, że konieczne jest przeprowadzenie kolejnych analiz z wykorzystaniem pełnej, a nie skróconej skali Camerona, aby sprawdzić, czy wówczas uzyskane tutaj rezultaty replikują się. Ponadto nasze badanie miało charakter korelacyjny. Tym samym na przykład proponowana w niniejszym tekście mediacja nie stanowi o relacji przyczynowo-skutkowej, a jedynie o statystycznych właściwościach uwzględnionych w niej zmiennych. Aby sprawdzić, czy zależność przyczynowo-skutkowa istnieje, konieczne byłoby eksperymentalne manipulowanie różnymi komponentami identyfikacji, co również stanowi kierunek przyszłych badań. Warto w nich także przyjrzeć się innym treściom identyfikacji niż te, które uwzględnione zostały w naszym badaniu. Niezależnie od tych ograniczeń przeprowadzone tutaj analizy oraz ich interpretacje stanowią relatywnie znaczący zwrot w badaniach nad identyfikacjami.

Identyfikacje Polek i Polaków są zróżnicowane, a analizowana przez nas bardziej szczegółowo polska tożsamość narodowa niekoniecznie związana musi być, we wszystkich swoich komponentach składowych, z uprzedzeniami. Zaproponowane przez rządzących pytania referendalne, o których wspomnieliśmy we wstępie, ułatwiają jednak – jak można przypuszczać – zafiksowanie na tej jednej tożsamości i wzbudzają poczucie zagrożenia dla niej, co akurat nieuchronnie związane jest z negatywnymi postawami wobec obcych.

Bibliografia

- Altemeyer B. (1988). *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*. Jossey-Bass.
- Altemeyer B. (1998). *The other “authoritarian personality”*. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47–92. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60382-2](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60382-2)
- Bartkowski J. (2004). *Tradycja zaborów a współczesne zachowania społeczne w Polsce*. [W:] J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: tradycja i współczesność* (s. 267–302). Wydawnictwo IFiS PAN.
- Biddlestone M., Cichocka A., Główczewski M., Cislak A. (2022). *Their own worst enemy? Collective narcissists are willing to conspire against their in-group*. *British Journal of Psychology*, 113(4), 894–916. <https://doi.org/10.1111/bjop.12569>
- Bilewicz M., Mirucka M., Olko J. (2022). *Paradoxical effects of ethnic identification on threat*

- and anxiety during COVID-19 pandemic. A study of ethnic minority and immigrant groups.* American Journal of Orthopsychiatry, 92(6), 748–755. <https://doi.org/10.1037/ort0000647>
- Bilewicz M., Skrodzka M., Olko J., Lewińska T. (2021). *The double-edged sword of identification. The divergent effects of identification on acculturation stress among Ukrainian immigrants in Poland.* International Journal of Intercultural Relations, 83, 177–186. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.06.009>
- Bilewicz M., Wójcik A. (2010). *Does identification predict community involvement? Exploring consequences of social identification among the Jewish minority in Poland.* Journal of Community and Applied Social Psychology, 20, 72–79. <https://doi.org/10.1002/casp.1012>
- Bogardus S.E. (1925). *Measuring social distance.* Journal of Applied Sociology, 9, 299–308.
- Bombay A., Matheson K., Anisman H. (2010). *Decomposing identity: Differential relationships between several aspects of ethnic identity and the negative effects of perceived discrimination among First Nations adults in Canada.* Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 16, 507–516. <https://doi.org/10.1037/a0021373>
- Buczyło M. (2006). *Akcja „Wisła”. Wypędzić, rozproszyc.* Karta, 49, 32–63.
- Cameron J. (2004). *A Three-Factor Model of social identity.* Self and Identity, 3(3), 239–262. <https://doi.org/10.1080/13576500444000047>
- Cichočka A. (2016). *Understanding defensive and secure in-group positivity: The role of collective narcissism.* European Review of Social Psychology, 27(1), 283–317. <https://doi.org/10.1080/10463283.2016.1252530>
- Cichočka A., Cislak A. (2020). *Nationalism as collective narcissism.* Current Opinion in Behavioral Sciences, 34, 69–74. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2019.12.013>
- Cichočka A., Cislak A., Gronfeldt B., Wojcik A.D. (2021). *Can ingroup love harm the ingroup? Collective narcissism and objectification of ingroup members.* Group Processes & Intergroup Relations, 25(7), 1718–1738. <https://doi.org/10.1177/1368430221103805>
- Cichočka A., Marchlewska M., Golec de Zavala A., Olechowski M. (2016). *‘They will not control us’: Ingroup positivity and belief in intergroup conspiracies.* British Journal of Psychology, 107, 556–576. <https://doi.org/10.1111/bjop.12158>
- Cislak A., Cichočka A., Wojcik A.D., Milfont, T.L. (2021). *Words not deeds: National narcissism, national identification, and support for greenwashing versus genuine proenvironmental campaigns.* Journal of Environmental Psychology, 74, artykuł 101576. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101576>
- Cislak A., Marchlewska M., Wojcik A., Śliwiński K., Molenda Z., Szczepańska D., Cichočka A. (2021). *National narcissism and support for voluntary vaccination policy: The mediating role of vaccination conspiracy beliefs.* Group Processes & Intergroup Relations, 24, 701–719. <https://doi.org/10.1177/136843022095945>
- Dovidio J., Gaertner S., Saguy T. (2009). *Commonality and the complexity of “we”: Social attitudes and social change.* Personality and Social Psychology Review, 13(1), 3–20. <https://doi.org/10.1177/1088868308326751>
- Ellemers N., Spears R., Doosje B. (2002). *Self and social identity.* Annual Review of Psychology, 53(1), 161–186. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135228>
- Golec de Zavala A., Cichočka A., Bilewicz M. (2013). *The paradox of in-group love: Differentiating collective narcissism advances understanding of the relationship between in-group and out-group attitudes.* Journal of Personality, 81(1), 16–28. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2012.00779.x>
- Golec de Zavala, A., Lantos, D. (2020). *Collective narcissism and its social consequences: The*

- bad and the ugly*. Current Directions in Psychological Science, 29(3), 273–278. <https://doi.org/10.1177/0963721420917703>
- Gudaszewski G. (2015). *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Główny Urząd Statystyczny. <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/struktura-narodowo-etniczna-jezykowa-i-wyznaniowa-ludnosci-polski-nsp-2011,22,1.html>
- Hamer K., Penczek M. (2016). *Wybaczenie międzygrupowe a szerokie identyfikacje społeczne*. Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio, 26(2), 112–127.
- Hamer K., Penczek M., Bilewicz M. (2017). „*Humanum ignoscere est*”. *The relationship of national and supranational identifications with intergroup forgiveness*. Personality and Individual Differences, 105, 257–263. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.09.058>
- Harris G.E., Cameron J.E., Lang J. (2011). *Identification with community-based HIV agencies as a correlate of turnover intentions and general self-efficacy*. Journal of Community & Applied Social Psychology, 21(1), 41–54. <https://doi.org/10.1002/casp.1059>
- Haslam S.A., O'Brien A., Jetten J., Vormedal K., Penna S. (2005). *Taking the strain: Social identity, social support, and the experience of stress*. The British Journal of Social Psychology, 44(3), 355–370. <https://doi.org/10.1348/014466605X37468>
- Jetten J., Branscombe N.R., Schmitt M.T., Spears R. (2001). *Rebels with a cause: Group identification as a response to perceived discrimination from the mainstream*. Personality and Social Psychology Bulletin, 27(9), 1204–1213. <https://doi.org/10.1177/0146167201279012>
- Kachanoff F.J., Ysseldyk R., Taylor D.M., Sablonnière R., Crush J. (2016). *The good, the bad and the central of group identification: Evidence of a U shaped quadratic relation between in group affect and identity centrality*. European Journal of Social Psychology, 46(5), 563–580. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2199>
- Leach C.W., van Zomeren M., Zeibel S., Vliek M.L., Pennekamp S.F., Doosje B., Ouwerkerk J.W., Spears R. (2008). *Group-level self-definition and self-investment: A hierarchical (multi-component) model of in-group identification*. Journal of Personality and Social Psychology, 95(1), 144–165. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.95.1.144>
- Lewicka M. (2006). *Regionalne zróżnicowanie poczucia tożsamości: porównanie Polski i Ukrainy*. Studia Regionalne i Lokalne, 1, 5–35.
- Marchlewska M., Cichońska A., Jaworska M., Golec de Zavalá A., Bilewicz M. (2020). *Superficial ingroup love? Collective narcissism predicts ingroup image defense, outgroup prejudice, and lower ingroup loyalty*. British Journal of Social Psychology, 59(4), 857–875. <https://doi.org/10.1111/bjso.12367>
- Marchlewska, M., Cichońska, A., Panayiotou, O., Castellanos, K., Batayneh, J. (2018). *Populism as identity politics: Perceived in-group disadvantage, collective narcissism, and support for populism*. Social Psychological and Personality Science, 9(2), 151–162. <https://doi.org/10.1177/1948550617732393>
- McCoy, S.K., Major, B. (2003). *Group identification moderates emotional responses to perceived prejudice*. Personality and Social Psychology Bulletin, 29(8), 1005–1017. <https://doi.org/10.1177/0146167203253466>
- McFarland S., Hackett J., Hamer K., Katzarska-Miller I., Malsch A., Reese G., Reysen S. (2019). *Global human identification and citizenship: A review of psychological studies*. Advances in Political Psychology, 40, 141–171. <https://doi.org/10.1111/pops.12572>
- Nitschke B. (1999). *Wysiedlenie ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego.

- Reicher S., Cassidy C., Wolpert I., Hopkins N., Levine M. (2006). *Saving Bulgaria's Jews: An analysis of social identity and the mobilisation of social solidarity*. *European Journal of Social Psychology*, 36(1), 49–72. <https://doi.org/10.1002/ejsp.291>
- Roccas, S., Brewer, M. (2002). *Social identity complexity*. *Personality and Social Psychology Review*, 6(2), 88–106. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0602_01
- Roccas S., Klar Y., Liviatan I. (2006). *The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698–711. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.4.698>
- Schatz R.T., Staub E., Lavine H. (1999). *On the varieties of national attachment: Blind versus constructive patriotism*. *Political Psychology*, 20, 151–174. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00140>
- Schmitt M., Spears R., Branscombe N. (2003). *Constructing a minority group identity out of shared rejection: The case of international students*. *European Journal of Social Psychology*, 33(1), 1–12. <https://doi.org/10.1002/ejsp.131>
- Stefaniak A., Malinowska K., Witkowska M. (2018). *Kontakt międzygrupowy i dystans społeczny – wyniki Polskiego Sondażu Uprzedzeń 2017*. [W:] A. Stefaniak i M. Winiewski (red.), *Uprzedzenia w Polsce 2017. Oblicza przemocy międzygrupowej* (s. 253–280). Wydawnictwo Liberi Libri.
- Stevenson C., Costa S., Easterbrook M.J., McNamara N., Kellezi B. (2020). *Social cure processes help lower intergroup anxiety among neighborhood residents*. *Political Psychology*, 41(6), 1093–1111. <https://doi.org/10.1111/pops.12667>
- Tajfel H., Turner J.C. (1986). *The social identity theory of intergroup behavior*. [W:] S. Worchel i W.G. Austin (red.), *Psychology of intergroup relations* (s. 7–24). Nelson-Hall.
- Talarowski A. (12 grudnia 2021). *Adam Talarowski: o różnicach między zaborami*. <https://teologiapolityczna.pl/adam-talarowski-o-roznicach-miedzy-zaborami>
- The World Factbook (b.d.). Poland. Pobrane 26 grudnia 2022 z: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/poland/#people-and-society>
- Turner J.C., Hogg M.A., Oakes P.J., Reicher S.D., Wetherell M.S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Basil Blackwell.
- van Bavel J.J., Baicker K., Boggio P.S., Capraro V., Cichocka A., Cikara M., Crockett M., Crum A., Douglas K., Druckman J., Drury J., Dube O., Ellemers N., Finkel E., Fowler J., Gelfand M., Han S., Haslam A., Jetten J. [...] Willer R. (2020). *Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response*. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 460–471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>
- Wenzel M., Mummendey A., Waldzus S. (2008). *Superordinate identities and intergroup conflict: The ingroup projection model*. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 331–372. <https://doi.org/10.1080/10463280701728302>
- Wysoczański W. (2006). *Wielojęzykowość i wielokulturowość pograniczy (w kontekście polskim)*. *Język a Kultura*, 18, 9–32.

Skąd bierze się niechęć do obcych? O grupowych identyfikacjach Polaków

Tożsamość grupowa stanowi podstawowe zagadnienie dla psychologii społecznej i jest jednym z kluczowych wyjaśnień wrogości międzygrupowej. Przedstawione

tu wyniki ogólnopolskiego badania sondażowego ($N=1016$) pozwalają porównać siłę identyfikacji Polek i Polaków z narodem, miejscem zamieszkania, grupą zawodową oraz płcią, a jednocześnie przedstawić regionalne zróżnicowanie tych identyfikacji w Polsce. Analizujemy przy tym związki między akceptacją grup mniejszościowych a wymienionymi identyfikacjami. W analizach sprawdzamy także, czy trzy komponenty tożsamości narodowej: siła więzi, emocje związane z polskością oraz poznawcza centralność tożsamości narodowej są rzeczywiście – jako sugerowano w poprzednich badaniach – korzystnymi aspektami tożsamości, mającymi pozytywny związek z postawami wobec grup obcych. Uzyskane przez nas wyniki pozwoliły między innymi spojrzeć na identyfikację z grupami jako bardziej złożoną, niż zakładano w czasie prowadzenia poprzednich badań nad tożsamością. Różne treści identyfikacji, a także różne komponenty tożsamości narodowej w różny sposób wiążą się z akceptacją grup obcych. Szczególną uwagę poświęcamy szerokim, parasolowym identyfikacjom, mającym pozytywne związki z akceptacją mniejszości.

Słowa kluczowe: tożsamość narodowa, centralność tożsamości, szerokie identyfikacje, akceptacja mniejszości

What are the sources of outgroup negativity? The complexity of group identification in Poland

Group identity is both a fundamental issue for social psychology and one of the key explanations of intergroup hostility. In this paper, on the basis of a nationwide survey ($N=1016$), we compare the strength of Poles' identification with nation, place of residence, occupation and gender, while presenting regional variations in these identifications in Poland. In doing so, we analyze the relationship between acceptance of minority groups and these identifications. We also test whether the three components of national identity: the strength of ties, the in-group affect, and the cognitive centrality are indeed, as suggested in previous studies, beneficial aspects of identity that have a positive relationship with attitudes toward out-groups. The findings we obtained, among other things, allowed us to look at identification with groups as more complex than was assumed during previous research. Different contents of identification, as well as different components of national identity, are differently associated with acceptance of out-groups. Particular attention is paid to broad, umbrella identifications that have positive associations with acceptance of minorities.

Key words: national identity, in-group centrality, broad identifications, acceptance of minorities

